

С. Г. Нездоймінов,
кандидат економічних наук,
Н. М. Андрєєва,
доктор економічних наук,
Одеський національний економічний університет

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ ПЕРЕДУМОВИ ФОРМУВАННЯ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ МЕРЕЖИ АГРОТУРИЗМУ

Постановка проблеми. Економічне зростання – основний показник розвитку і добробуту країни, одна з головних макроекономічних цілей, досягнення якої зумовлене необхідністю проведення економічних реформ. За природно-рекреаційним потенціалом регіони України характеризуються значними відмінними рисами в розвитку і розміщенні рекреаційного господарства, порівняно з сусідніми державами. Це пов'язано і з унікальністю її природно-рекреаційних ресурсів, і з особливостями їх територіального розміщення. У той же час, з переходом до ринкових відносин територіальні рекреаційні системи інтенсивно трансформуються в територіальні туристично-рекреаційні комплекси під впливом певних факторів та умов. Територіальний туристично-рекреаційний комплекс є особливою формою організації господарства, яка формується в процесі взаємопов'язаного розвитку рекреаційної та інших видів господарської діяльності на компактній території, що має специфічні соціально-економічні та природні характеристики. Головним завданням управління туристично-рекреаційним комплексом є отримання максимального рекреаційного та соціально-економічного ефекту. Ринкова трансформація рекреаційно-туристичних об'єктів породжує „хвилю” змін у інших об'єктах, що забезпечують сферу рекреації та туризму необхідними ресурсами зростання, зокрема в просторі агорекреаційної діяльності. Тому доцільним завданням, є дослідження ринкових трансформацій в сфері агорекреаційної діяльності, передумов та перспектив розвитку мережі агротуризму в Україні.

Аналіз досліджень і публікацій. Ринкові трансформації в сфері агорекреаційної діяльності, передумови розвитку агротуризму як об'єкту дослідження території відображено в наукових працях українських та закордонних фахівців: Липчук В. В., Липчук Н. В., Барановського Н. А., Смаля І. В., Пітлюк М. М., Михайлок І. І, Николової М., Линкової М. [1 – 4]. В роботах цих та інших авторів передумови розвитку агротуризму розглядаються з різних сторін, і при цьому в наукових концепціях під терміном „агротуризм” вчені мають на увазі вид агорекреаційної діяльності підприємців та туристів, надання послуг сільського туризму. На вирішення проблем агорекреаційного природокористування, регіональної політики розвитку аграрного туризму як напрямку

підприємництва спрямовані наукові дослідження Шимечко Г. І., Черевко Г. В., Герасименко В. Г., Чернявої А. Л. [5 – 7]. За результатами їх досліджень розвинуто теоретичні засади розвитку природно-ресурсного потенціалу сільського „зеленого” та аграрного туризму. Аналіз публікацій показує, що більшість наявних концепцій розвитку агротуризму не розглядає наявність асиметрії його розвитку в Україні та проблеми інституційного забезпечення формування територіальної мережі аграрного туризму. Усе це свідчить про актуальність теми, що і зумовило вибір напрямку дослідження в науковому і практичному аспектах.

Метою дослідження є визначення передумов формування територіальної мережі агротуризму в Україні та розробка теоретико-методологічних положень і практичних рекомендацій щодо державної політики активізації агротуристичного руху в аграрних регіонах для підвищення добробуту сільських домогосподарств.

Виклад основного матеріалу дослідження. Проблеми територіальної організації мережі агротуризму, заохочення сільського населення та місцевих турпідприємств до цього виду економічної діяльності є достатньо актуальними та науково дискусійними. У науковій доповіді „Українська модель аграрного розвитку та її соціоекономічна переорієнтація”, що підготовлена колективом науковців під керівництвом академіка НАН України Гейця В. М., члена-кореспондента НАН України Бородіної О. М. та члена-кореспондента НААН України Прокопи І. В., звертається увага на необхідність модернізації вітчизняного аграрного сектору як суспільно-виробничої системи, взаємопов'язаного аграрного і сільського розвитку, на визначальну роль у цьому сільських громад, інституціональних чинників формування соціоекономічної моделі вітчизняного аграрного сектору [8, с. 4].

Сучасна наукова парадигма розглядає агротуризм як вид туризму, орієнтований на використання сільськогосподарських, природних, культурно-історичних й інших ресурсів сільської місцевості та її специфіки для створення комплексного туристичного продукту. На думку авторів проекту Закону України „Про аграрний туризм та агротуристичну діяльність”, агротуризм визначається як вид туризму і відпочинкового, і пізнавального характеру, пов'язаний з використанням майна особистих селянських господарств, що перед-

бачає здійснення агротуристичної діяльності під час тимчасового перебування туристів у сільській місцевості, а агротуристична діяльність – це діяльність особистого селянського господарства, спрямована на задоволення потреб туристів та надання їм агротуристичних послуг [9].

Зрозумілим є те, що такий наголос спрямований на залучення до агротуристичних послуг особистого селянського господарства та розвитку підприємництва. І для цього склалися певні умови та підґрунтя. Сучасний етап реформування аграрних відносин в Україні характеризується погіршенням фінансового стану та зниженням платоспроможності сільськогосподарських і агропромислових товаровиробників, недосконалістю кредитно-фінансової системи. Це призводить до того, що із 7,8 млн працездатних осіб, які мешкають у сільській місцевості, 1,6 млн – безробітні, а 1,9 млн – зайняті лише в особистих селянських господарствах [10, с. 26]. Раніше задіяні інструменти аграрної реформи не розв'язали соціальних проблем села, а швидше навпаки, загострили більшість із них. За попередніми даними Держстату України погіршується і стан виробництва продукції аграрного сектору. Так, у 2012 р. індекс обсягу сільськогосподарського виробництва порівняно з 2011 р. становив 95,5%, зокрема у сільськогосподарських підприємствах – 93,5%, у господарствах населення – 97,6% [11] (див. рис.1).

З року в рік зменшуються споживчі витрати селян, особливо на непродовольчі товари й послуги. Як наслідок, погіршується демографічна та міграційна ситуація. За даними Держкомстату України, в 2011 році погіршилась ситуація щодо відтоку робочої сили в 18 регіонах, найгірші показники в розрахунку на 10000 осіб наявного населення склалися в Кіровоградському, Рівненському та Луганському регіонах. Міграційні процеси є реакцією населення на соціально-економічні труднощі останніх років, що приводить до значного відтоку населення не тільки з села до

міста, а й за межі України. Так, за підрахунками західних фахівців від 3 до 5 млн українців проживає за кордоном, і до 4 млн українців знаходяться в інших країнах в якості нелегальних мігрантів, ще максимум 300 тисяч українців щорічно відправляються на заробітки за кордон [12].

Низька питома вага частки оплати праці в структурі сукупних ресурсів домогосподарств, особливо у сільській місцевості (49,3% у 2011 р. в цілому по Україні), свідчить про те, що заробітна плата втрачає своє значення як основне джерело формування доходів домогосподарств (див. табл. 1). У ринковій економіці кожне домогосподарство володіє певними економічними ресурсами і використовує їх ефективно з метою одержання доходу як засобу свого існування. Головним джерелом доходів сільських домогосподарств є доходи від ресурсів, які вони постачають національному виробництву, або ж доходи від чинників виробництва, насамперед послуг чинника „праця”.

Як свідчать наведені дані, в структурі ресурсів домогосподарств доходи в 2011 р. від продажу сільськогосподарської продукції в порівнянні з 2002 р. зменшилися на 2,3 в. п., негативні тенденції простежуються і у динаміці доходів від підприємницької діяльності та самозайнятості населення [13]. Світовий досвід вказує, що практично жодна країна не зверталася до аграрного туризму як виду підприємництва чи самозайнятості на селі від доброго життя. При цьому, визначальним чинником була втрата конкурентоспроможності основних агропродуктів на міжнародному ринку і необхідність реструктуризації сільського господарства. Не випадково аграрний туризм у 80 – 90-і рр. одержав розвиток саме в Західній Європі, коли було прийнято заходи для регулювання аграрного сектора ЄС, спрямовані на підвищення його конкурентоспроможності в порівнянні з провідними світовими експортерами агропродукції.

В той же час, необхідно було знайти соціальні

Рис. 1. Динаміка обсягу сільськогосподарського виробництва у 2005 – 2012 рр. (у відсотках до попереднього року) [11]

Структура сукупних ресурсів домогосподарств у 1999 – 2011 рр.

	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
Сукупні ресурси в середньому за місяць у розрахунку на одне домогосподарство, грн	608,1	708,6	911,8	1321,4	1611,7	2012,1	2892,8	3015,3	3469,1	3841,7
Структура сукупних ресурсів домогосподарств	відсотків									
Грошові доходи	80,0	81,1	85,1	86,4	87,6	89,0	87,9	88,5	90,1	89,9
- оплата праці	42,8	44,9	45,2	46,0	48,4	50,6	49,4	47,9	47,9	49,3
- доходи від підприємницької діяльності та самозайнятості	3,2	3,4	4,4	4,9	4,6	5,2	5,3	5,1	6,2	4,6
- доходи від продажу сільськогосподарської продукції	5,0	5,4	4,8	4,6	3,8	3,6	3,3	2,9	3,4	3,2
- пенсії, стипендії, соціальні допомоги, надані готівкою	20,4	18,4	22,2	24,0	23,7	23,0	23,1	26,0	25,9	25,5
- грошова допомога від родичів, інших осіб та інші грошові доходи	8,6	9,0	8,5	6,9	7,1	6,6	6,8	6,6	6,7	7,3
Вартість спожитої продукції, отриманої з особистого підсобного господарства та від самозаготівель	10,3	9,5	7,0	6,0	5,4	4,8	4,0	4,6	4,8	4,5
Пільги та субсидії безготівкові на оплату житлово-комунальних послуг, електроенергії, палива	2,0	1,4	0,9	0,5	0,6	0,7	0,5	0,6	0,5	0,6
Пільги безготівкові на оплату товарів та послуг з охорони здоров'я, туристичних послуг, путівок на бази відпочинку тощо, на оплату послуг транспорту, зв'язку	0,7	1,0	0,9	0,6	0,6	0,5	0,5	0,6	0,5	0,5
Інші надходження	7,0	7,0	6,1	6,5	5,8	5,0	7,1	5,7	4,1	4,5
Довідково: загальні доходи, грн	583,2	678,6	876,3	1262,1	1544,4	1939,1	2722,8	2892,0	3377,2	3720,9

амортизатори, що дозволили б зайняти роботою сільських жителів, зберегти колишню щільність населення на селі, уникнути міграції і негативних соціальних явищ. У цих умовах сільський туризм став розглядатися як альтернативна діяльність (форма малого сімейного бізнесу) і одержав політичну – а, отже юридичну і фінансову – підтримку влади. Спостерігаючи успіх сектору сільського та аграрного туризму, що з допоміжної підгалузі сільського господарства в ряді країн став перетворюватися в самостійний і конкурентоспроможний сектор туристичної індустрії, на нинішньому етапі деякі держави стали розглядати і підтримувати його вже в цій якості [3, с. 156]. Крім того, розвиток сільського туризму в Україні підтримується спеціальними європейськими програмами ТАСІС, Міжнародного фонду „Відродження”, фонду „Євразія”, Європейської федерації сільського зеленого туризму „Єврожіте” та іншими. Так, наприклад, регіональним фондом підтримки підприємництва по Івано-Франківській області та регіональним туристично-інформаційним центром за підтримки головного управління з питань туризму, євроінтеграції, зовнішніх зв'язків та інвестицій обласної державної адміністрації впроваджується українсько-польський проект „Почни свій бізнес на селі. Позааграрна підприємницька діяльність

задня добробуту українських селян (агротуризм)”. Проект спрямований на підтримку українського бізнес-середовища у сфері розповсюдження поза-аграрного підприємництва у сільських районах, а також застосування на українському ґрунті європейських моделей рішень, що стосуються поширення мережі агротуристичного підприємництва.

Таким чином, широке розповсюдження і розвиток аграрного туризму в Україні є доцільним за умов необхідності вирішення соціально-економічних проблем села. На вирішення цих проблем спрямована Державна цільова програма розвитку українського села на період до 2015 року, яка передбачає вжиття заходів для забезпечення розвитку сільських територій шляхом сприяння *диверсифікації підприємницької діяльності в сільській місцевості, розвитку сільського туризму*. Завдання щодо забезпечення розвитку земельних відносин виконуються також шляхом удосконалення державного земельного кадастру, розвитку рекреаційного та оздоровчого землекористування [14]. За даними досліджень, основними районами агротуристичної діяльності в Україні є Крим та Карпати. Особливо інтенсивно агротуризм розвивається в Карпатському регіоні – Івано-Франківській, Закарпатській і Львівській областях. Збільшується кількість

підприємців – власників „гостинних” садиб у Чернівецькій та Волинській областях. Такі садиби з’являються в центральній частині України: Київській, Черкаській та Вінницькій областях. Про перші кроки у цьому напрямку можна говорити у Запорізькій, Кіровоградській, Дніпропетровській, Донецькій, Одеській та інших областях. Загалом, господарі більш 600 садиб із 18 областей України запрошують на відпочинок до своїх садиб туристів. У Волинській області суб’єкти малого бізнесу сільської місцевості залучаються до розвитку агротуризму шляхом створення підприємств національної кухні, виробництва та збуту народних художніх промислів, продажу туристичного спорядження; на Донеччині власники 19 зелених садиб пройшли реєстрацію як приватні підприємці та приймають туристів. Отже, агорекреаційна діяльність може стати однією з найважливіших умов виходу на траєкторію підвищення добробуту українських селян. У цьому контексті основним завданням регіональної політики стає не привнесення ресурсів зростання у відсталі регіони ззовні, а створення умов для формування місцевого потенціалу такого зростання. Залучаючи в сферу цієї діяльності природні ресурси, культурні комплекси, селища, особисті домогосподарства, технічні системи та інші складові рекреаційного потенціалу, людина знаходить або формує, а суспільство розвиває особливі територіальні рекреаційні системи.

Розвиток аграрного туризму в Україні приваблює нові приватні інвестиції та сучасні технології. Ці паростки нового „зеленого” господарювання, звичайно, не замінять індустріальний розвиток туризму, але саме вони формують пріоритетні напрями екологізації рекреаційної діяльності. Формування напрямків та форм „зеленої” агорекреаційної діяльності має підстави стати сучасним трендом в сфері регіонального туризму в умовах економічного зростання. Про це свідчить реальний досвід розвитку мережі агротуризму та малого агротуристичного „зеленого” бізнесу Канади, Італії, Польщі, Словенії, Румунії [15]. Так, наприклад, тільки в Словенії діють 400 туристичних агроферм та агросадіб.

На наш погляд, до проблем недосконалості сучасної моделі агорекреаційно-туристичного господарства можна віднести: невідповідність сучасним вимогам щодо нормативно-правового забезпечення політики розвитку агротуризму системному об’єкту управління, яким є регіон; неефективну рентну політику рекреаційного природокористування в регіонах; відсутність пріоритетів в розвитку агротуристичних центрів, агрогастрономічних ферм, агроготелів та туристичних хуторів в регіонах; недосконалий маркетинг територій в сфері агротуризму; відсутність цільових регіональних програм кластеризації сільсько-го зеленого та аграрного туризму; відсутність наукового супроводу регіональних програм розвитку аграрного сектору туризму. Ці проблеми потребують

їх вирішення на державному та регіональному рівнях. Як визначено Програмою економічних реформ, метою переходу України до сталого розвитку є забезпечення високої якості життя нинішнього і майбутніх поколінь шляхом збалансованого соціально-економічного і екологічного розвитку, відтворення навколишнього природного середовища, раціонального використання природно-ресурсного потенціалу країни. Саме розвиток агротуризму відповідає культурним і світоглядним цінностям українського народу, в історії та традиціях якого завжди були гостинність, бережливе ставлення до землі, води, рослинного і тваринного світу, природи загалом.

Висновки. На сьогодні в Україні не існує загальної агротуристичної територіальної мережі та агорекреаційних інтегрованих систем в регіонах. Однак їх появи слід очікувати в найближчому майбутньому. З розвитком туризму в Україні, зростанням її туристичної привабливості для закордонного споживача слід очікувати, що незабаром Україна стане цікавим ринком аграрного туризму для європейських туристичних операторів та туристів. План розвитку мережі агротуризму в Україні, на нашу думку, повинен передбачати розробку концепції, метою якої має стати створення необхідних умов для розвитку малого підприємництва в сфері агорекреаційної діяльності. У цілому концепція розвитку мережі агротуризму повинна окреслювати такі питання, як підвищення доходу людей, зайнятих в сфері агротуристичного бізнесу та послуг гостинності агроосель домогосподарств; гарантії безпеки туристам; захист, збереження і відновлення наявних соціокультурних і природних систем; повний і гармонійний розвиток сільського домогосподарства. Сучасна модель аграрної реформи повинна враховувати важливу роль у мобілізації, недозадіяного досі економічного потенціалу аграрного туризму, що, у свою чергу, оптимальним чином буде поєднувати показники макроекономічного зростання з підвищенням доходів безпосередніх сільських домогосподарств, тобто сприятиме „соціалізації” економічного зростання. Реформування потребує система державної підтримки підприємців агротуризму, що має базуватися як на субсидованому (гарантованому) кредитуванні і на наданні прямої фінансової підтримки, і на сприянні розвитку аграрного туристичного бізнесу в трудонадлишкових регіонах, передбачати створення Державної системи сільськогосподарського дорадництва з використанням науково-технічного потенціалу закладів та установ Мінагрополітики України та Національної академії аграрних наук України.

Таким чином, вищезазначене зумовлює необхідність розробки державних заходів щодо розбудови територіальної мережі аграрного туризму, науково-прикладних засад формування регіонального продукту агротуризму як напрямку туристичної території і як чинника економічного зростання регіону, сучасної

моделі „озеленення” аграрного туризму як екологічного імператива розвитку рекреаційного природо-користування.

Література

1. **Липчук В. В.** Агротуризм: організаційно-економічні засади розвитку : монографія / В. В. Липчук, Н. В. Липчук. – Л. : СПОЛОМ, 2008. – 160 с. 2. **Еко-и агротуризм:** перспективи розвитку на локальних територіях : тези докл. II Междунар. науч.-практ. конф., 22 – 23 апр. 2010 г. – Барановичи : РИО БарГУ, 2010. – 280 с. 3. **Пітлюк М. М.** Особливості функціонування сільського туризму в Україні та досвід Європейських країн / М. М. Пітлюк, І. І. Михайлюк // *Наук. вісн. Ужгород. ун-ту. – Серія Економіка.* – 2011. – № 33. – Ч. 3. – С. 154 – 158. 4. **Николова М.** Бар'єри пред розвитку то на сельские туризм в България / М. Николова, М. Линкова // *Списание „Диалог”.* – 2009. – № 5. – С. 14 – 31. 5. **Шимечко Г. І.** Агротуризм як напрям підприємництва : монографія / Г. І. Шимечко, Г. В. Черевко. – Л. : Ліга-Прес, 2009. – 206 с. 6. **Герасименко В. Г.** Аграрний туризм як вид підприємництва: монографія / В. Г. Герасименко, С. Г. Нездоймінов. – Одеса : Пальміра, 2011. – 178 с. 7. **Чернявая А. Л.** Мотивация развития сельского зеленого туризма с позиции занятости сельского населения в АР Крым // *Экономика Крыма.* – 2012. – № 2 (39). – С. 117 – 120. 8. **Українська** модель аграрного розвитку та її соціоекономічна переорієнтація. *Наук. доп. / [О. М. Бородіна, В. М. Геєць, А. О. Гутаров] ; за ред. В. М. Гейця, О. М. Бородіної, І. В. Прокопи ; НАН України, Ін-т екон. та прогноз. – К., 2012. – 56 с.* 9. **Проект Закону** України „Про аграрний туризм та агротуристичну діяльність” [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ruraltourism.com.ua/index2.php?a> 10. **Андрєєва Н. М.** Сучасна організація аграрного туризму в Україні як перспективний напрямок розвитку сільських територій / Н. М. Андрєєва, С. Г. Нездоймінов, І. М. Дишловий // *Економіст.* – 2011. – № 7. – С. 25 – 28. 11. **Стан** сільськогосподарського виробництва у 2012 році [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/expres.htm> 12. **Hofmann Martin, Reichel David.** Ukrainian Migration: An analysis of migration movements to, through and from Ukraine. International Centre for Migration Policy Development (ICMPD) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.integrationsfonds.at/laenderinformation/ukrainianmigration> 13. **Структура** сукупних ресурсів домогосподарств у 1999 – 2011 рр. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ukrstat.org/uk/operativ2007/> 14. **Постанова** КМУ від 19 вересня 2007 р. N 1158. Про затвердження Державної цільової програми розвитку українського села на період до 2015 року із змінами і доповненнями,

внесеними постановою Кабінету Міністрів України від 28 грудня 2011 року N1390 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://minagro.gov.ua/apk> 15. **4-й Європейський** конгрес по сільському туризму 2012 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://europeanrtcongress.org>

Нездоймінов С. Г., Андрєєва Н. М. Соціально-економічні передумови формування територіальної мережі агротуризму

У статті розглянуто наукові та прикладні підходи щодо формування територіальної мережі аграрного туризму. Акцентується увага на тому, що агорекреаційна діяльність домогосподарств може стати однією з найважливіших умов підвищення добробуту українських селян. Проведено аналіз регіональних передумов та ресурсів розвитку агорекреаційного підприємництва, регіонального досвіду формування мереж агротуризму.

Ключові слова: аграрний туризм, сільське домогосподарство, регіон, мережа агротуризму.

Нездоймин С. Г., Андреева Н. Н. Социально-экономические предпосылки формирования территориальной сети агротуризма

В статье рассмотрены научные и прикладные подходы к формированию территориальной сети агротуризма. Акцентируется внимание на том, что агорекреационная деятельность домохозяйств может стать одним из самых важных условий повышения достатка украинских селян. Проведен анализ региональных предпосылок и ресурсов развития агорекреационного предпринимательства, регионального опыта формирования сетей агротуризма.

Ключевые слова: аграрный туризм, сельское домохозяйство, регион, сеть агротуризма.

Nezdoyminov S. G., Andryeyeva N. M. Socio-economic Reconditions Forming of Territorial System of Agricultural Tourism

The article considers scientific and practical attitudes to the formation of the territorial system of agricultural tourism. In the article the attention is focused on agorerecreation activity of households that can become one of the most important conditions for increasing of welfare of Ukrainian farmers. The analysis of regional conditions, resources of agro-recreation enterprise and regional experience in forming of the system of agricultural tourism were carried out.

Key words: agricultural tourism, country household, region, system of agricultural tourism.

Стаття надійшла до редакції 17.06.2013

Прийнято до друку 30.08.2013